

UDK
UDC
914.971 (-201)VPLIVNA OBMOČJA JUGOSLOVANSKIH MEST
IN DRUGIH SREDIŠČ*

Igor Vrišer**

I.

Razprava želi prikazati, kje in kako se razprostirajo vplivna območja jugoslovanskih mest in drugih središč in kateri faktorji so vplivali na njihovo oblikovanje. Pojem vplivno ali gravitacijsko območje pomeni ozemlje, katerega prebivalci redno, občasno, izjemno ali deloma teže k določenemu središču zaradi različnih gospodarskih ali negospodarskih storitev, ki jih središče nudi. Ta povezava je tako za okolico kot za središče izredno pomembna in jo je zaradi številnih vezi in medsebojne odvisnosti pojmovati kot organsko celoto.

Interpretacija vplivnih območij je tesno povezana z organizacijo in omrežjem centralnih naselij, to je krajev, v katerih so se osredotočile storitvene dejavnosti namenjene oskrbi prebivalstva z materialnimi in nematerialnimi dobrinami. Zaradi te smiselne povezanosti sledi oblikovanje vplivnih območij nekaterim zakonom, po katerih se formira omrežje in hierarhija centralnih naselij. Med njimi so posebnega pomena za razumevanje nastanka vplivnih območij naslednja spoznanja:

Na oblikovanje omrežja in hierarhije centralnih naselij, kakor tudi vplivnih območij, bistveno učinkujejo razlike v potrošnji: nekatere storitvene dejavnosti se uporabljajo redno in pogosto, druge občasno ali celo izjemno. Zaradi večje frekvence obiskov zadošča prvim manjše potrošniško zaledje in so razporejene dokaj enakomerno in na gosto po pokrajini. Nasprotno temu pa potrebujejo redkeje

* Razprava je povzetek iz obširnejše študije Igor Vrišer, Vplivna območja jugoslovanskih mest in drugih središč, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1972, st. 142 in 19 kart in grafikonov.

** dr., izredni univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000, Ljubljana, YU, Aškerčeva 12, glej izveček na koncu zvezka.

uporabljene storitvene dejavnosti veliko več potrošnikov in zato obsežno zaledje in so glede na to osredotočene v maloštevilnih središčih. Te razlike povzročajo, da so centralna naselja različno opremljena s storitvenimi dejavnostmi in jih je mogoče razvrstiti v več hierarhičnih skupin: od najnižjih, ki so opremljena zgolj z najbolj osnovnimi dejavnostmi, do najvišjih, ki oskrbujejo prebivalstvo z najzahtevnejšimi storitvami. Ustrezno orisanim razlikam v značaju in potrošnji storitvenih dejavnosti se oblikuje okoli vsakega centralnega naselja več vplivnih območij, tako rekoč za vsako storitveno dejavnost in za vsak hierarhični nivo posebej.

Centralna naselja višjih kategorij, to je tista, ki so opremljena tudi z redkeje uporabljanimi storitvenimi dejavnostmi, imajo praviloma vedno celotno pahljačo funkcij nižjih stopenj. To pomeni, da se okoli takšnega središča izoblikuje več nivojev vplivnih območij, ustrezno hierarhični stopnji tega središča.

Iz opisanega razmerja med storitvenimi dejavnostmi in potrošnjo izhaja tudi ugotovitev, da obstaja določena soodvisnost med opremljenostjo središča s storitvenimi dejavnostmi na eni strani in številom potrošnikov na podeželju oziroma v samem središču po drugi strani. Storitvene kapacitete v centralnem naselju naj bi bile praviloma usklajene s številom potrošnikov. Kjer to ni primer, bi prihajalo do motenj.

Storitvene dejavnosti zajemajo zelo širok spekter različnih dejavnosti in so za družbeno življenje izrednega pomena. Zato je njihove učinke zaznamovati v vsej prostorski organizaciji družbe. Ni presenetljivo, da se na številnih in intenzivnih vezeh, ki obstajajo med središči in njihovimi vplivnimi območji, formirajo najbolj življenjske in najstabilnejše regije. Vendar spremembe v opremljenosti s storitvenimi dejavnostmi, v potrošnji, deagrarizaciji, industrializaciji, urbanizaciji, prometnem omrežju in dostopnosti vnašajo tudi v te relacije vsebinske in prostorske modifikacije.

II.

Iz uvodnih razmišljanj je razvidno, da so glavni tvorec vplivnih območij storitvene dejavnosti (imenovane tudi centralne funkcije) in centralna naselja. Zato bi bilo treba o njih na kratko spregovoriti (1).

V strukturi aktivnega prebivalstva v Jugoslaviji se je delež **storitvenih dejavnosti** povečal od 22,0% l. 1961 na 24,0% l. 1971. Najnižji je bil na Kosovu (19,33%), v Bosni in Hercegovini (20,65%), Makedoniji (24,60%) in ožji Srbiji (25,39%), najvišji pa v Sloveniji (50,68%), Črni gori (28,48%), Hrvaški (26,90%) in Vojvodini (26,65%). (Podatki so ocena po popisu iz l. 1971.) Večina storitvenih dejavnosti je bila osredotočena v centralnih naseljih. V njih je bilo po popisu iz l. 1961 62,7% vseh aktivnih v terciarnih in 93,0% aktivnih v kvartarnih dejavnostih.

Centralnih naselij, ki so tvorila osnovno ogrodje v oskrbi s storitvenimi dejavnostmi, je bilo v Jugoslaviji 1358. Upoštevani so bili

kraji, ki so imeli vsaj pet temeljnih storitvenih dejavnosti, to je krajevni urad, osemletno šolo, pošto, zdravstveno postajo in trgovino z mešanim blagom. Centralna naselja, ki so bila boljše in vsestransko opremljena s storitvenimi dejavnostmi, so bila glede na število in značaj funkcij s pomočjo posebnih kvalitativnih točk razvrščena v nadaljnjih šest hierarhičnih stopenj. Pri opredelitvi v posamezne kategorije se je razen kvalitativnih obeležij upoštevalo še, ali ima posamezno centralno naselje presežek ali primanjkljaj zaposlenih v storitvenih dejavnostih glede na število prebivalcev, ki bivajo v središču, in glede na hierarhično stopnjo. Kumulativni zbir centralnih naselij, ki ga je bilo treba napraviti zaradi tega, ker so središča višjih stopenj opravljala tudi funkcije nižjih stopenj, je bil po hierarhičnih stopnjah naslednji:

Tab. št. 1. Kumulativni zbir centralnih naselij glede na hierarhične stopnje v Jugoslaviji

I	II	III	IV	V	VI	VII
1358	445	135	45	17	5	1

Podrobnejša opredelitev posameznih hierarhičnih stopenj je bila v povzetku naslednja. V I. ali krajevno stopnjo so sodila središča z najbolj elementarnimi storitvenimi dejavnostmi, ki so bile že zgoraj navedene. Poprečna velikost naselij je bila 1.970 prebivalcev. II. ali občinska stopnja je obsegala centralne funkcije kot: sodišče, odvetnika, srednjo šolo, zdravstveni dom, več različnih trgovin, banko in hotel. Poprečno število prebivalcev je bilo 5.234. III. ali okrožna stopnja je imela razen naštetih dejavnosti še gimnazijo, strokovne šole, okrožno pošto enoto, manjšo bolnišnico, več specializiranih trgovin in nekaj veletrgovskih podjetij (poprečno število prebivalcev 18.461). IV. ali okrajna stopnja je bila svojčas sedež velikih okrajev, sedaj pa sedež okrožnih sodišč, poštnih podjetij, bolnišnice, gledališča, časopisnega podjetja, več veletrgovin itd. Središča so imela v povprečju 39.528 prebivalcev. V. ali pokrajinska stopnja je imela razen že naštetih služb še gospodarsko sodišče, višje šole, gledališče in operno hišo, več tednikov in dnevnikov, več bank in veletrgovin, bolnišnico s kliničnimi oddelki itd. (poprečno število prebivalcev 97.289). VI. ali republiška in VII. ali federalna stopnja sta bili v Jugoslaviji nosilca federalne in zvezne uprave in s tem sedež različnih visokih uradov, podjetij, univerze, klinik itd. (poprečno število prebivalcev 311.000).

III.

Metodološka zasnova proučitve vplivnih območij jugoslovanskih mest in drugih središč je izhajala iz prikazanih teoretičnih in stvarnih spoznanj o centralnih naseljih, njihovem ustroju in opremljenosti s storitvenimi dejavnostmi, vendar z nekaterimi modifikacijami, prilagojenimi potrebam študije.

Tako se je hierarhična klasifikacija centralnih naselij izkazala kot preveč podrobna in ne najbolj prikladna za proučitev. Na podlagi teoretičnih in praktičnih dognanj (2, 3, 4), so bile posamezne stopnje strnjene v tri osnovne kategorije, medtem ko smo skupino majhnih središč, ki so opravljala drobno najnujnejšo oskrbo in so imela centralne funkcije šele v zasnutku, zanemarili. Upošteevane so bile naslednje temeljne oskrbne kategorije:

— Spodnja ali osnovna oskrbna kategorija je združevala centralna naselja II. in izjemoma I. hierarhične stopnje. V njej so bile zbrane tiste storitvene dejavnosti, ki se redno in pogosto uporabljajo (nakupi živil, gospodinjskih pripomočkov, perila, tekstila, zdravil in kmetijskega orodja, obiskovanje frizerja, avtomehanika, splošnega zdravnika, odvetnika, banke in gimnazije).

— Srednja oskrbna kategorija je zajemala centralna naselja III. in IV. stopnje in te storitvene dejavnosti so prebivalci uporabljali občasno (nakupi pohištva, elektrotehničnih aparatov in rezervnih delov za avtomobile, naročila projektov, obiskovanje turistične agencije, optika, zdravnika specialista, bolnišnice, gledališča in strokovnih šol).

— Zgornjo oskrbno kategorijo so sestavljala centralna naselja izjemne potrošnje (nakupi daril za izjemne priložnosti in reprodukcijskega materiala, obiskovanje višjih šol, univerze in klinik).

Ustrezno tem oskrbnim kategorijam naj bi se okoli centralnih krajev formirali ekvivalentni nivoji vplivnih območij. Po analogiji na regionalizacijske sheme smo te tri nivoje tudi poimenovali kot »mikro-«, »mezo-« in »makrogravitacijska območja« (5).

Glede na to, da se gravitacijska privlačnost z oddaljevanjem od središča spreminja, smo iz praktičnih razlogov to variranje vpliva razdelili v štiri intenzivne stopnje: dominantni (prevladujoči), moderirani (omiljeni), parcialni (delni) in sporadični (slučajni) vpliv. Pri dominantnem vplivu naj bi središče docela obvladovalo vplivno območje, pri moderiranem vplivu bi se uveljavljal sporadičen vpliv drugega centra, pri parcialnem vplivu pa bi se občutil vpliv dveh ali več sosednjih središč. Ovrednotenje je bilo izvedeno z oceno.

Iz metodoloških razlogov je bilo treba izvesti še nekaj podobnih opredelitev. Tako smo razlikovali vplivna območja, ki so bila pod vplivom enega samega centra. Imenovali smo jih *monocentrična*. Ponekod pa je prišlo zaradi industrializacije in urbanizacije ali upravnih reform do nastanka več središč, ki si konkurirajo ali smotrno dele funkcije. Takšen tip smo imenovali *policentrični*. Glede na genezo je bilo treba razlikovati med *stabilnimi* in *labilnimi gravitacijskimi območji*. Prva so izkazovala veliko ustaljenost, druga pa nejasno orientacijo prebivalcev ter stalno spreminjanje meja vplivnih območij in navezanosti na središča.

Pri pomembnejših središčih je bilo treba razen gradacij v intenziteti vpliva razlikovati še »*direktni*« in »*indirektni vpliv*«. Prvi bi zajemal tisto ozemlje, ki bi ga središča ustrezno oskrbnim nivojem redno oskrbovala (bilo bi pod dominantnim ali moderiranim vplivom). Indirektni vpliv pa bi zajemal vse tiste kraje, kjer bi prebivalci, ne

glede na oskrbovanje v bližnjih središčih, mesto vendarle smatrali za svoj glavni center, čeprav stvarna povezava ne bi bila zelo tesna, temveč pogosto bolj izražena v kulturni in poslovni nadvladi in čustveni navezanosti.

Spoznanja o medsebojni odvisnosti med hierarhijo centralnih naselij, številom prebivalstva v središču in številom prebivalcev na vplivnem območju smo skušali ovrednotiti s pomočjo korelacij.

Prav tako smo na podlagi ugotovitve, da upravna ureditev vpliva na omrežje centralnih naselij in njihova vplivna območja in da hkrati sledi gravitacijskim silnicam, skušali s pomočjo razvoja upravne ureditve kritično premotriti ugotovljena vplivna območja. Pri tem so nam bile v pomoč tako imenovane »temeljne teritorialne enote«, to je določena zaokrožena ozemlja, ki so se ob vseh upravnih reformah izkazala kot trdna in nedeljiva.

Proučitev vplivnih območij je bila izvedena s pomočjo ankete, kot je to pogost primer pri podobnih študijah v tujini in doma (2, 3, 6—11). Anketni vprašalniki so bili naslovljeni na matičarje v okrog 4.000 matičnih okolišev širom Jugoslavije. (Izpuščena so bila le večja mesta.) Vsebovali so 32 vprašanj, ki so bila smiselno razporejena od najmanj do najbolj zahtevnih storitev in razdeljena v tri skupine, ustrezno oskrbnim nivojem. Dodanih je bilo še nekaj pomožnih vprašanj. Pri sestavi vprašalnika se nismo zgledovali po podobnih anketah drugod v Evropi zaradi drugačne strukture potrošnje v Jugoslaviji. Vprašanja so morala biti preprosta, da bi lahko povsod odgovorili nanje, ne glede na razlike v potrošnji. Izogibali smo se vprašanjem o dejavnostih, ki so bile opredeljene z upravno ureditvijo. Zeleli smo odgovorov od spontani gravitaciji.

Struktura in razporeditev matičnih okolišev ni bila preveč homogena in so bile precejšnje razlike po republikah; vendar so bili ti okoliši dokaj ustaljeni in za matičarje je veljalo, da so dobri poznavalci razmer. Dobljene odgovore smo zatem nanašali na posebno, nalašč v ta namen sestavljeno karto matičnih okolišev za celo Jugoslavijo.

Odziv na anketo je bil 45,9 % kar sicer ni veliko, toda za prostovoljno anketo v jugoslovanskih razmerah je bilo vendarle zadovoljivo. Premalo odgovorov je prišlo, kljub večkratnim urgencam, iz Črne gore in nekaterih delov Srbije (posebno Kosova). Povsod tod si je bilo treba pomagati z interpolacijami.

IV.

Struktura vplivnih območij jugoslovanskih mest in drugih središč je pokazala, da je opravljalo oskrbo na spodnjem oskrbnem nivoju 466 ali 69,3 % središč, na srednjem oskrbnem nivoju 189 ali 28,1 % in na zgornjem oskrbnem nivoju 17 ali 2,52 % središč. Ob upoštevanju, da so središča srednjega in zgornjega nivoja opravljala oskrbo na nižjih nivojih, je bilo v Jugoslaviji 672 centralnih krajev z lastnim vplivnim območjem. Ti podatki se niso docela ujemali z ugotovljeno

strukturo centralnih naselij, ker nekaj središč zaradi bližine večjih mest ni moglo izoblikovati lastnega vplivnega območja.

Tab. št. 2. Število središč z vplivnim območjem glede na oskrbni nivo in hierarhijo centralnih naselij v Jugoslaviji

Oskrbni nivo	Hierarhična stopnja							Σ
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
mikrogravitacijski	25	508	88	28	12	4	1	466
mezogravitacijski	—	57	87	28	12	4	1	189
makrogravitacijski	—	—	—	—	12	4	1	17

Na mikrogravitacijskem nivoju je večina oskrbnih središč sodila med centralna naselja II. stopnje in le nekaj se jih je izjemoma uvrščalo v I. stopnjo. Če odštejemo središča srednjega in zgornjega nivoja, ki sicer tudi opravljajo oskrbo na tej ravni, je bila poprečna velikost teh centralnih naselij 4.982 prebivalcev, poprečno število prebivalcev na vplivnih območjih pa 19.925. Razmerje med prebivalstvom središč in vplivnih območij je znašalo brez upoštevanja centralnih naselij srednjega in zgornjega oskrbnega nivoja 1 : 3,99, sicer pa 1 : 2,66.

Tab. št. 3. Poprečno število prebivalstva v središčih (a) in na vplivnih območjih (b) in razmerje med obojimi ($c = \frac{a}{b}$) na mikrogravitacijskem nivoju glede na hierarhične stopnje centralnih naselij v Jugoslaviji

	Ø	I	II	III	IV	V	VI—VII
a)	16.444	1.838	5.254	18.461	39.528	97.820	421.023
b)	43.858	9.305	21.150	62.690	111.170	197.265	561.350
c)	2,66	4,95	3,97	3,39	2,81	2,05	1,30

Empirično ugotovljena soodvisnost med velikostjo vplivnih območij, izraženo v številu prebivalcev (a_1), hierarhično stopnjo središč, izraženo v kvalitativnih točkah (a_2), in velikostjo središča, izraženo v številu prebivalstva (a_3), smo skušali kvantitativno ovrednotiti s koreliranjem. Dobili smo razmeroma zelo visoko korelacijsko odvisnost. Determinacijski koeficient r_{xy}^2 je znašal:

	a_1	a_2	a_3
a_1	—	0,7432	0,7621
a_2	0,7432	—	0,6614
a_3	0,7621	0,6614	—

Glede na to je bilo mogoče sklepati, da obstaja med temi tremi variablami tudi določeno multiplo korelacijsko razmerje. Račun, v

katerem so bile upoštevane zgoraj navedene in označene variable, je to potrdil:

$$R^2_{1,23} = 0,850$$

$$R^2_{2,13} = 0,758$$

$$R^2_{3,12} = 0,776$$

Oskrbo na mezogravitacijskem nivoju so poleg 17 središč V., VI. in VII. stopnje in 57 središč II. stopnje opravljala predvsem centralna naselja III. (87) in IV. (28) hierarhične stopnje. Poprečna velikost teh središč je bila 54.750 prebivalcev in na vplivnih območjih je bivalo v poprečju 112.108 prebivalcev. Razmerje med središči in vplivnim območji je znašalo 1 : 3,22.

Tab. št. 4. Poprečno število prebivalstva v središčih (a) in na vplivnih območjih (b) in razmerje med obojimi ($c = \frac{a}{b}$) na mezogravitacijskem nivoju glede na hierarhične stopnje centralnih naselij v Jugoslaviji

	Ø	I	II	III	IV	V	VI	VII
a)	54.750	—	7.481	18.628	41.228	97.280	357.223	770.140
b)	112.108	—	26.002	77.195	176.301	294.547	629.917	1.999.802
c)	3,22	—	3,47	4,14	4,27	3,02	1,76	2,59

Tudi za mezogravitacijski nivo je bilo mogoče ugotoviti korelacijsko odvisnost med številom prebivalstva na vplivnih območjih (a_1), hierarhično stopnjo središč (a_2), izraženo v kvalitativnih točkah, in številom prebivalstva v središčih (a_3).

	a_1	a_2	a_3	5 % meja zaupanja
a_1	—	0,8010	0,7014	$a_1/a_2 = 0,85 < r_0 < 0,91$
a_2	0,8010	—	0,6925	$a_1/a_3 = 0,78 < r_0 < 0,87$
a_3	0,7014	0,6925	—	$a_2/a_3 = 0,78 < r_0 < 0,90$

Multipla korelacija med temi tremi faktorji je znašala:

$$R^2_{1,23} = 0,8296, R^2_{2,13} = 0,7350, R^2_{3,12} = 0,8235 \text{ ob meji zaupanja } 0,79 < r_0 < 0,88.$$

Korelacijsko razmerje med velikostjo vplivnih območij, izraženo v številu prebivalstva (x), in površino vplivnih območij v km² (y) je bilo za ta nivo $r^2_{xy} = 0,7133$.

Oskrbo na makrogravitacijskem nivoju je opravljalo 17 središč, med katerimi sta bila Tuzla in Mostar zaradi šibkejše opremljenosti pogojno uvrščena med nje. Poprečna velikost mest je znašala 198.023 prebivalcev, velikost vplivnih območij pa 1.204.562 prebivalcev oziroma 14.843 km². Razmerje med prebivalci vplivnih območij in središč je znašalo 1 : 6,08.

Tab. št. 5. Poprečno število prebivalstva v središčih (a) in na vplivnih območjih (b) in razmerje med obojimi ($c = \frac{b}{a}$) na makrogravitacijskem nivoju glede na hierarhične stopnje centralnih naselij v Jugoslaviji

	Ø	I	II	III	IV	V	VI	VII
a)	198.023	—	—	—	—	97.280	357.223	770.140
b)	1.204.562	—	—	—	—	597.567	2.099.473	4.929.465
c)	6,08	—	—	—	—	6,12	5,87	6,40

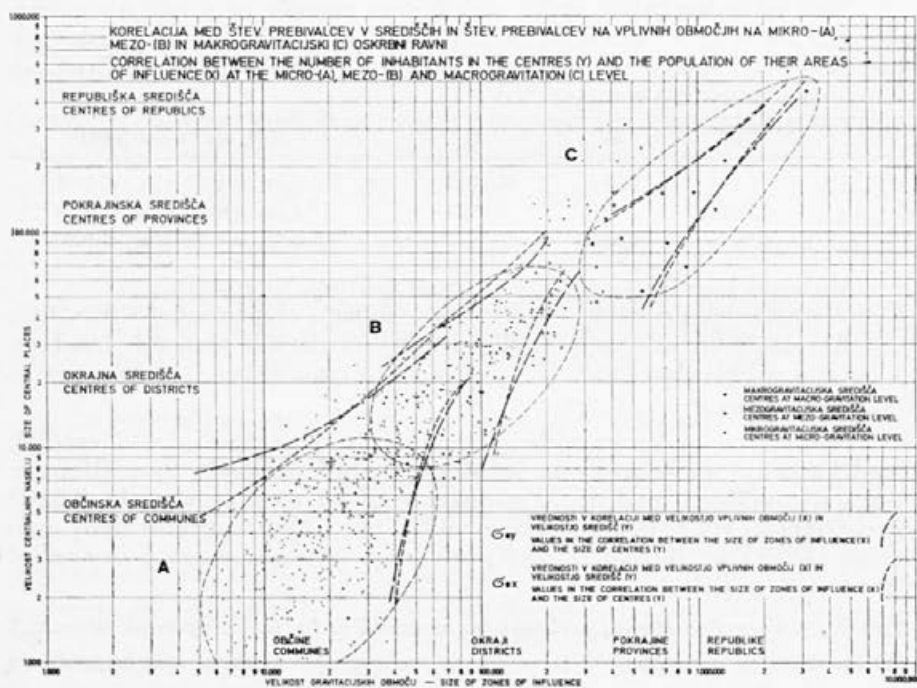
V korelacijskem razmerju med številom prebivalcev na vplivnih območjih (a_1), v središčih (a_3) in hierarhično stopnjo centralnih naselij, izraženo v točkah (a_2) je znašal determinacijski koeficient:

	a_1	a_2	a_3	5 % meja zaupanja
a_1	—	0,527	0,965	$a_1/a_2 = 0,45 < r_0 < 0,90$
a_2	0,527	—	0,585	$a_1/a_3 = 0,89 < r_0 < 0,98$
a_3	0,965	0,585	—	$a_2/a_3 = 0,54 < r_0 < 0,78$

pri čemer je treba upoštevati, da so rezultati zaradi majhnega števila enot deloma pod mejo zaupanja. Multipla korelacija med temi tremi faktorji je bila:

$R^2_{1,23} = 0,9529$, $R^2_{2,13} = 0,9593$, $R^2_{3,12} = 0,5840$ ob meji zaupanja $0,97 < r_0 < 0,99$.

Korelacija med številom prebivalcev na vplivnih območjih (x) in površino vplivnih območij (y) je bila $r^2_{xy} = 0,9604$.

Ugotovljena linearna korelacijska razmerja in multiple korelacije so potrdile za vse tri oskrbne nivoje tezo o smiselni soodvisnosti med velikostjo centralnih naselij, velikostjo vplivnih območij in opremljenosti središč s storitvenimi dejavnostmi. Glede na to lahko

trdimo, da so vsi trije pojavi le različne komponente enotnega organizma — mesta z okolico ali mestne regije in se kot takšni vključujejo v osnovno prostorsko organizacijo družbe.

V.

Na osnovi izračunanih korelacijskih razmerij je bilo mogoče kritično ovrednotiti omrežje centralnih naselij in njihovih vplivnih območij za vsak oskrbni nivo posebej. Kot razmejitveni kriterij smo uporabili pas odklonov ene standardne napake ocene vzdolž korelacijske regresijske premice. Uporabljene so bile naslednje razmejitvene vrednosti za spodnji, srednji in zgornji oskrbni nivo:

Tab. št. 6. Razmejitvene vrednosti za ovrednotenje velikosti središč in vplivnih območij (glede na število prebivalcev) in opremljenost s storitvenimi dejavnostmi (v točkah) na mikro-, mezo- in makrogravitacijskem nivoju za jugoslovanska mesta

	Oskrbni nivo	Razmejitvena funkcija
Velikost središč		
$x =$ število prebivalcev na vplivnem območju	spodnji	$y' = 0,593x - 3707 \pm 9384$
	srednji	$y' = 0,327x - 5311 \pm 21512$
$y =$ število prebivalcev v središču	zgornji	$y' = 0,161x + 6222 \pm 51876$
Velikost vplivnih območij		
$x =$ število prebivalcev na vplivnem območju	spodnji	$x' = 1,94y + 16816 \pm 20872$
	srednji	$x' = 2,14y + 40231 \pm 95213$
$y =$ število prebivalcev v središču	zgornji	$x' = 5,77y + 48772 \pm 309160$
Opremljenost s centralnimi funkcijami		
$x =$ število prebivalcev na vplivnem območju	spodnji	$z' = 0,0002175x + 19,9 \pm 5,47$
	srednji	$z' = 0,0000984x + 29,0 \pm 5,03$
$z =$ opremljenost v točkah (od 4 do 80)	zgornji	$z' = 0,0000049x + 60,54 \pm 5,50$

Ovrednotenje je pokazalo, da bi morala biti na makrogravitacijskem nivoju mesta Priština, Niš in deloma Sarajevo glede na svoje gravitacijsko zaledje večja. Nasprotno bi Maribor in Reka potrebovala obširnejše populacijsko zaledje. Glede na vplivno območje so bila mesta Mostar, Tuzla in Priština preslabo opremljena s storitvenimi dejavnostmi, Novi Sad in Reka pa skorajda nadpoprečno glede na zaledje.

Na mezogravitacijskem nivoju je bilo 17 središč, ki so bila premajhna glede na vplivno območje in med njimi jih je bilo 12 obenem preslabo opremljenih s storitvenimi dejavnostmi. Med njimi so bila nekatera pomembna središča. Premajhna in preslabo opremljena so bila mesta Bihać, Doboj, Kosovska Mitrovica, Kruševac, Loznica, Prižren in Peć. Pomanjkljive funkcije so imela središča Brčko, Gnjilane, Petrovac, Uroševac in Zvornik. Premalo lastnega prebivalstva glede na gravitacijsko zaledje so izkazala mesta Celje, Murska Sobota, Zenica, Varaždin, Karlovac, Leskovac, Pančevo, Požarevac, Titovo Užice, Valjevo in Zrenjanin. Okoli 19 središč je bilo nadpovprečno dobro opremljenih; to so bila ali turistična mesta (Dubrovnik, Zadar), ali industrijski centri (Trbovlje, Pula, Nikšić) ali nekatera starejša središča (Subotica, Čačak). Poseben problem so bili na tem oskrbnem nivoju številni drobni centri, ki so oskrbo na tem nivoju opravljali po sili razmer zaradi odmaknjenosti ali pomanjkanja ustreznjega centra (Srebrenica, Gradačac, Debar, Delčevo, Novska, Krško). Kot problematična bi bilo treba označiti vsa središča te ravni, ki so imela manj kot 10.000 prebivalcev, kajti za uspešno opravljanje centralnonaselbinske funkcije je potrebno razen obsežnega zaledja tudi ustrezno število lastnega prebivalstva. V nasprotnem primeru takšna mesta ne dosežejo minimalnega praga v rentabilnosti storitvenih dejavnosti.

Do podobnih rezultatov smo prišli tudi pri vrednotenju središč na mikrogravitacijskem nivoju. Med 466 središči se je za 48 izkazalo, da so bila glede na zaledje premajhna, za 66 pa, da so slabo opremljena. 26 centrov je bilo prevelikih in 32 nadpovprečno opremljenih.

Izvedena analiza je opozorila, da so jugoslovanska mesta in druga centralna naselja na splošno premajhna in ne najbolj opremljena s storitvenimi dejavnostmi. Posebno neugodno je, da so med njimi nekatera pomembnejša regionalna središča. V nekaterih območjih pa sploh manjkajo ustrezni centri, npr. v severozahodni Bosni, v severnem delu osrednje Bosne, Pounju, Podrinju, v vzhodnem in severnem Kosovu, Sandžaku in ob južni Moravi. V dosedanji urbanizacijski politiki so bila srednje velika mesta občutno zapostavljena. Nekoliko manj so se občutile podobne vrzeli na mikrogravitacijski ravni.

Ovrednotenje omrežja središč in njihovih vplivnih območij smo na koncu izvedli tudi s primerjavo med dejanskimi razmerami in teoretičnim modelom. Uporabili smo gravitacijski model (12, 13, 14) v poenostavljeni obliki $iI_j = \frac{m_i}{e_{ij}^3}$, kjer smo kot maso uporabili število aktivnih v storitvenih dejavnosti v centralnih naseljih IV.—VII. stopnje.

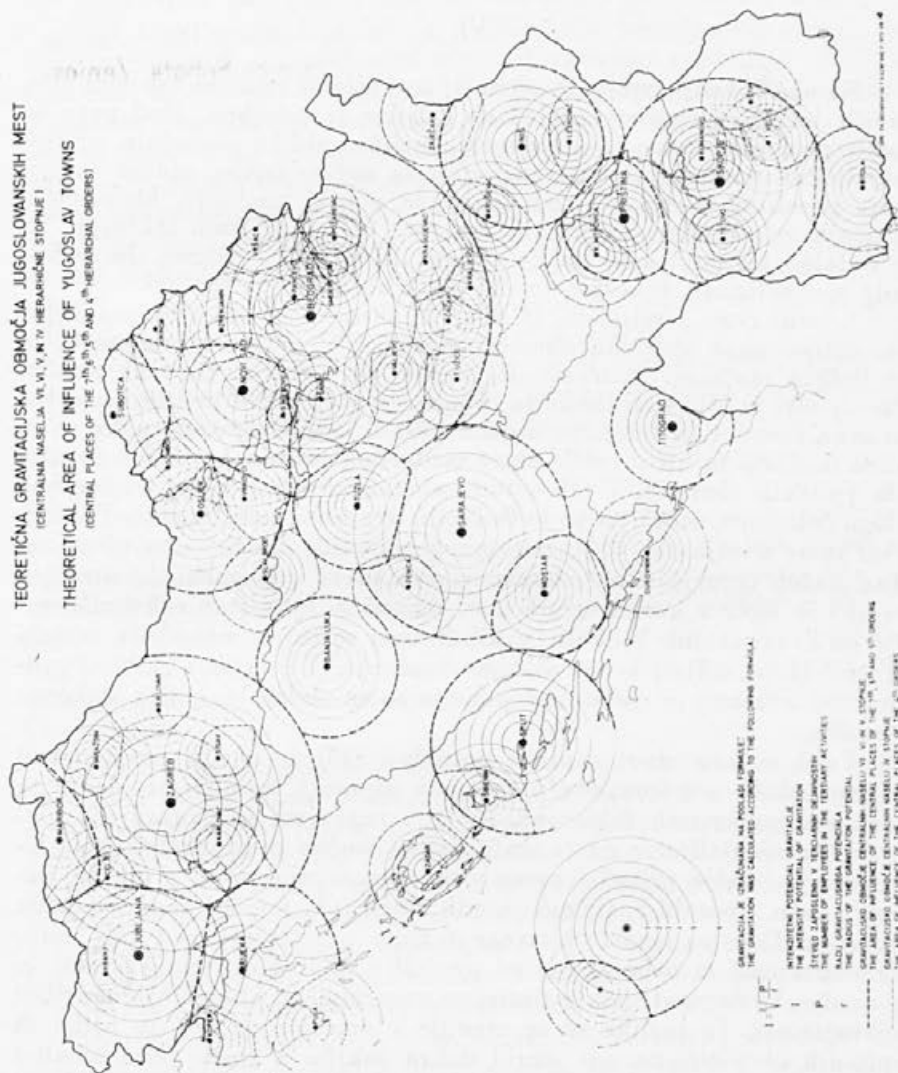
iI_j = intenziteta privlačnosti med mestoma i in j

m_i, m_j = masi mest i in j

e_{ij} = razdalja med mestoma i in j

Kljub številnim pridržkom je bila primerjava instruktivna. Opozorila je na značilne praznine v Liki, jugozahodni in zahodni Bosni, v osredju Slavonije, severni Crni gori, Metohiji, Sandžaku, vzhodni

TEORETIČNA GRAVITACIJSKA OBMOČJA JUGOSLOVANSKIH MEST
 (CENTRALNA NASELJA VI, VI, V, IV, III, II, I, I, I HIERARHIČNE STOPNJE I)
 THEORETICAL AREA OF INFLUENCE OF YUGOSLAV TOWNS
 (CENTRAL PLACES OF THE 1st, 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th HIERARCHICAL ORDERS)

Srbiji in vzhodni Makedoniji. Razvidna so bila območja, kjer je bilo v bližini preveč enakovrednih središč (sevezahodna Jugoslavija, vzhodna Slavonija, Vojvodina in Pomoravje). Po teoretskem modelu bi bilo treba okrepiti mesta Banja Luka, Mostar, Titograd, Priština, Bitola, Štip in Zaječar.

VI.

Na oblikovanje vplivnih območij so vplivali različni faktorji (15), ki jih je bilo mogoče razdeliti na splošne in posebne. Med prve so sodile prometne zveze in dostopnost, različne oblike potrošnje, upravno-politična ureditev, industrializacija in urbanizacija, oblika in gostota poselitve in relief, med druge pa učinki tradicije, historičnih, etničnih in politično-geografskih razmer. Vplivi splošnih faktorjev so bili stalno prisotni, medtem ko za specifične lahko trdimo, da so bili bolj sporadičnega značaja, vendar zato ne manj pomembni.

V tesni zvezi z reliefom, ki sicer učinkuje kot nekakšen prafaktor pri oblikovanju vplivnih območij mest, je bil pojem **dostopnosti**, to je fizične možnosti vzdrževanja stikov ob določeni časovni porabi. Dostopnost je bila tudi funkcija prometnih zvez, oddaljenosti, frekvence zvez, časovne in finančne izgube. Zaradi tehničnega napredka se je hitro menjala in hitro rušila staro centralnonaselbinsko shemo in njenih vplivnih območij. V teh spremembah je imela svojčas pomembno vlogo železnica, sedaj pa je to funkcijo prevzela motorizacija. Povsod, kjer se je uveljavila, je vnesla mnoge novosti. Zlasti so po njeni zaslugi začeli izgubljati na pomenu vmesni členi v hierarhiji centralnih krajev in sicer v korist večjih mest na eni in temeljnih oskrbnih središč na drugi strani. V okolici velikih mest so številna središča zastala in pričela izgubljati svojo oskrbno funkcijo. V krajih s slabimi prometnimi zvezami in slabo dostopnostjo so se obdržala mnoga slabotna središča.

Velik pomen smo pripisali **potrošnji** (15) in z njo povezanemu pojmu oskrbe pri formiranju vplivnih območij. Sodili smo, da je to eden od poglobitnih faktorjev, ki je z razvojem in uvajanjem »potrošniške mentalitete« na še do nedavna močno partiarhalno jugoslovansko podeželje prinašal vsestranske spremembe ne le v oskrbi, nakupovanju, uporabi različnih javnih služb itd., temveč tudi v samem omrežju. Tako so nastale bistvene razlike v potrošnji med bolj industrializiranimi in urbaniziranimi predeli s tržno-blagovnimi odnosi in gospodarsko nerazvitimi, še pretežno agrarnimi in avtarkično zaprtimi pokrajinami. Te razlike so se zrcalile v omrežju središč in njihovih vplivnih območij: na eni strani dobra oskrba z gosto razmeščenimi središči, med katerimi je nastopala določena diferenciacija, a na drugi strani toga hierarhična piramida središč predindustrijske družbe s slabo oskrbo in nizko potrošnjo.

Potrošnjo kot faktor ni bilo mogoče obravnavati ločeno od industrializacijske in urbanizacijske stopnje, vendar sta ti dve bili tudi

direktno soudeleženi pri oblikovanju vplivnih območij. Nizka stopnja (l. 1971 delež aktivnega prebivalstva v sekundarnih dejavnostih 11,7 %, delež mestnega prebivalstva 37,6 %) in velike razlike v doseženi stopnji so še dodatno učinkovale na diferenciacijo centralnih naselij in vplivnih območij in so vnašale nove spremembe v prvotno strukturo.

Kot tretji poglavitni faktor oblikovanja omrežja centralnih naselij in vplivnih območij smo smatrali **upravno razdelitev** (15). Pri tem smo upoštevali, da je bila teža upravne ureditve v centralno-planskem gospodarstvu neprimerno večja kot pa v svobodnem tržnem, čeprav tudi tu ni mogoče zanikati določene navezanosti storitvenih dejavnosti na upravno razdelitev. Razen tega so med storitvenimi dejavnostmi precejšnje razlike glede afinitete do uprave.

V petdesetletni zgodovini Jugoslavije je v predvojnem času obstajalo svobodno tržno gospodarstvo, v povojnem obdobju pa je do l. 1955 prevladoval centralno-planski družbeni sistem, ki ga je nato postopoma nadomestil tržno-planski sistem s samoupravo in upravno decentralizacijo. Razumljivo je, da so se ti diametralno različni sistemi odrazili v administrativni ureditvi in njenih učinkih na omrežje centrov in njihovih vplivnih območij. V zvezi s tem je doživela jugoslovanska upravna ureditev veliko reform, ki so nihale med političnimi, gospodarskimi in populacijsko-gravitacijskimi težnjami. Predvojne reforme so bile v glavnem političnega značaja in so zadevale predvsem višje upravne enote. Zaradi izrazitega centralizma so bile glede na vplivna območja docela neustrezne. Povojne spremembe so bile socialnoekonomskega značaja in so pretežno zadevale občine in okraje, saj so z uvedbo republik postale višje upravne enote zelo stabilne. Najbolj občutne so bile v tem razdobju posledice togega centralno-planskega distribuiranja storitvenih dejavnosti, ki še sedaj niso docela izginile.

Analiza **upravno-političnega razvoja** je tudi pokazala, da so kljub vsem tem spremembam vendarle obstajale določene stabilne upravne enote, ki so se kot celota vključevale v vsakokratno upravno razdelitev. Vmes med njimi so bila labilna območja brez jasne gravitacije in dominantnega središča. Teh »temeljnih teritorialnih enot« je bilo po oceni v Jugoslaviji na »občinsko-okrajnem nivoju« okrog 312, na »okrajno-okrožnem-oblastnem nivoju« okrog 36 in na »republiško-pokrajinsko-banovinskem« nivoju okrog 8. Te enote so nam pri ocenjevanju vplivnih območij poslužile kot kritično merilo.

Med posebnimi faktorji, ki so učinkovali na oblikovanje vplivnih območij, je treba posebej omeniti **etnično strukturo**. V narodnostno pestri Jugoslaviji je imel ta dejavnik precejšen učinek. Občutiti ga je bilo mogoče ne le pri majhnih narodih, temveč celo pri Srbih in Hrvatih in to ne glede na jezikovno enotnost (npr. v Bosni in Hercegovini). Po njegovi zaslugi so marsikje izgubili na pomenu ekonomski in drugi faktorji.

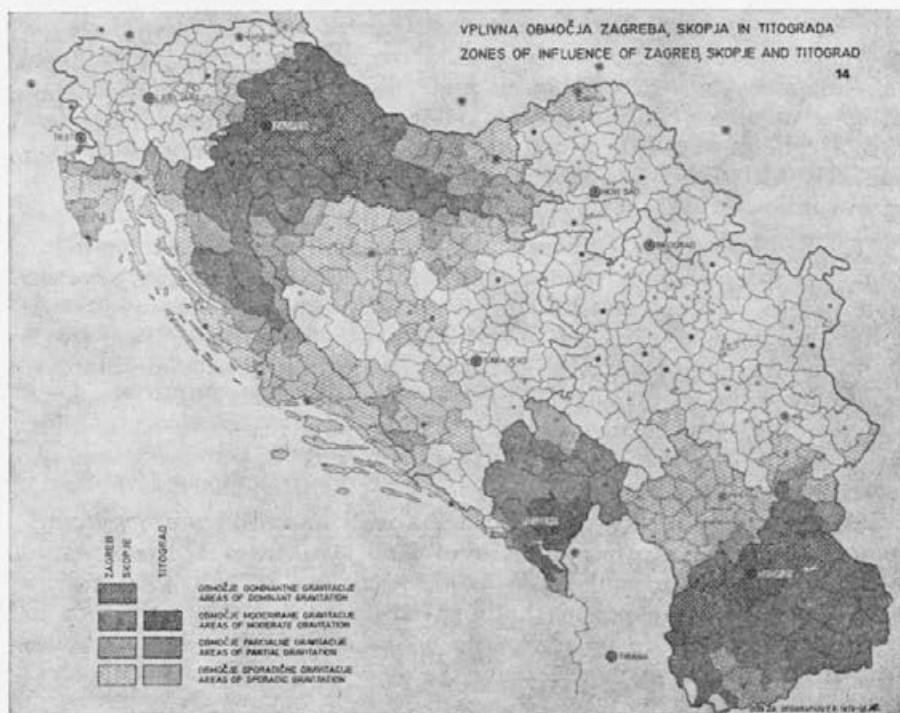
VII.

Regionalna struktura središč in vplivnih območij, prikazana na podlagi vodilnih makrogravitacijskih centrov, je bila naslednja:

1. Gravitacijsko območje **Ljubljane** je bilo v Sloveniji vodilno. Pri tem nismo upoštevali indirektnega vpliva mesta kot slovenske prestolnice. Gravitacijsko območje je zajemalo Posavsko in Savinjsko Slovenijo, Slovensko Primorje in del sicer labilne severne Istre, vendar se je v poslednjih dveh pokrajinah čutil konkurenčni vpliv Trsta in Gorice. Območje, ki je zajemalo 1,350.000 prebivalcev, je na mezo-gravitacijskem nivoju oskrbovalo 8 močnejših (Jesenice, Kranj, Nova Gorica, Koper, Novo mesto, Celje, Trbovlje in Ljubljana) in 5 pomožnih centrov. Na mikrogravitacijskem nivoju je imelo 48 centrov lastno vplivno območje.

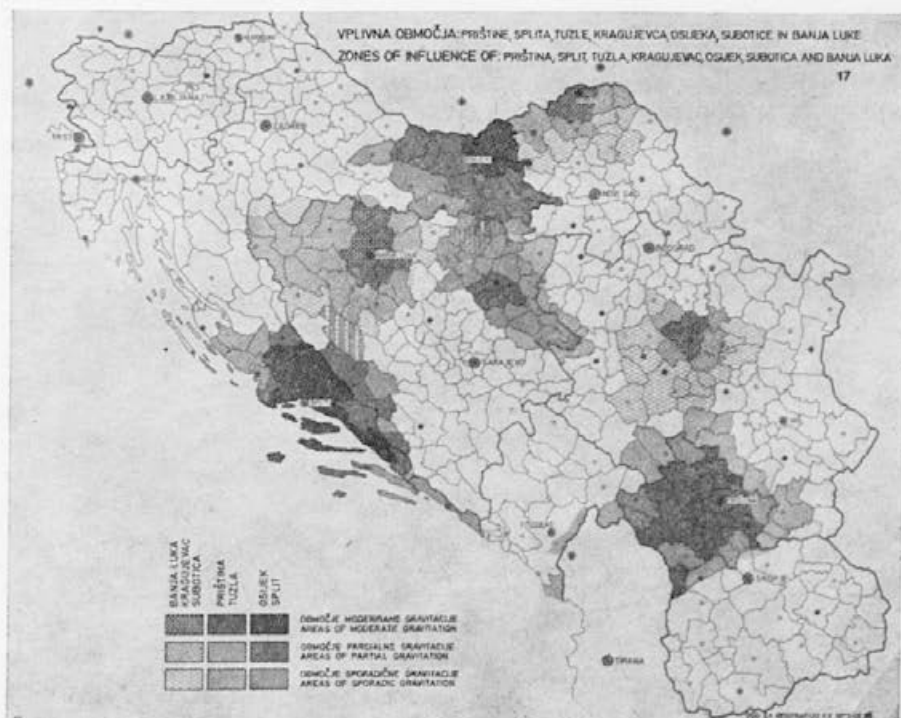
2. Gravitacijsko območje **Maribora** s 376.200 prebivalci je zajemalo severno Slovenijo, vendar je bilo zelo ozko: na severu ga je omejevala meja, na jugu pa trdno vplivno območje Celja. Oskrbna središča na srednjem nivoju so bila Maribor, Murska Sobota, ki je obvladovala Pomurje, Ptuj z močnim zaledjem na Dravskem polju in v Halozah, in Slovenj Gradec, ki je policentrično delil funkcije z Ravnami.

3. Gravitacijsko območje **Zagreba** je bilo s 3,144.000 prebivalci drugo največje v Jugoslaviji. Kot poslovno središče je mesto indirekt-

no zajemalo vso zahodno polovico države, kot hrvatska prestolnica pa hrvatsko prebivalstvo v nekaterih predelih Bosne in Hercegovine. Direktni vpliv je obsegal vso osrednjo Hrvatsko in je segal v Gorski Kotar, Liko, Ravne Kotare, Pounje in do vzhodne Slavonije. V vzhodni Sloveniji so težili k njemu obmejni predeli, zlasti občina Brežice. Na mezogravitacijski ravni je bilo 22 središč, med katerimi so imela vodilni pomen mesta Bjelovar, Čakovec (za Medjimurje), Karlovac (za večidel Karlovske kotline), Sisak (za Banijo), Slavonski Brod (za osrednjo Slavonijo), Varaždin (za Podravino), Zadar in Zagreb (za Posavino in Hrvatsko Zagorje), nekoliko manjši pa Gospić (za Liko), Koprivnica (za srednjo Podravino), Nova Gradiška, Slavonska Požega in Virovitica (za spodnji del Podravine). Mikrogravitacijskih središč je bilo 60, od tega tri v Bosanski Krajini in eno v Sloveniji. K Zagrebu so težili tudi nekateri oddaljeni kraji (npr. Dubrovnik).

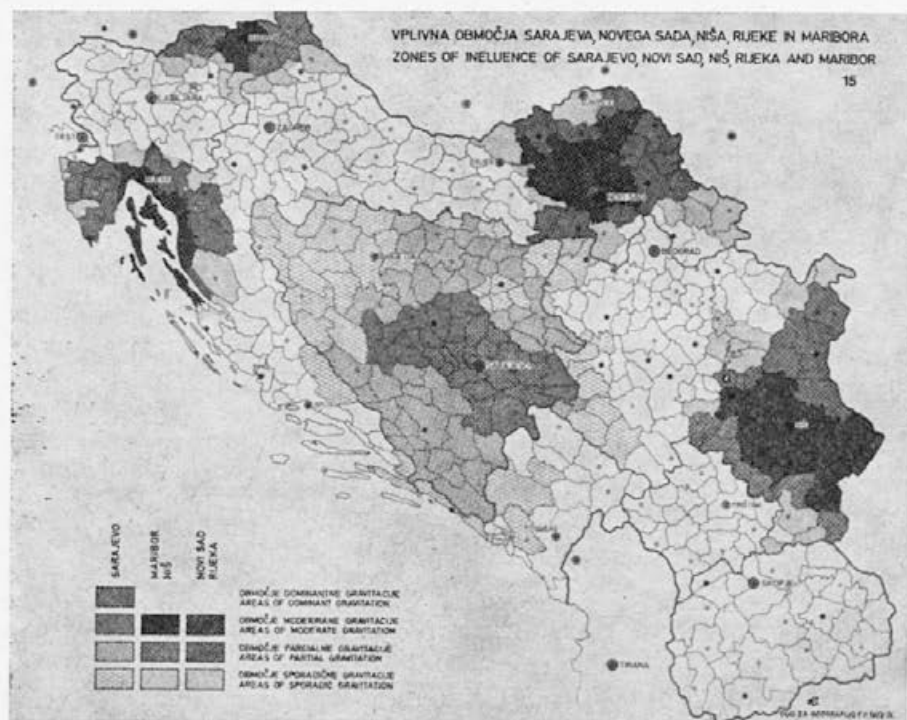
4. Gravitacijsko območje **Reke** je bilo kljub dobri opremljenosti mesta dokaj utesnjeno in omejeno na Gorski Kotar, Hrvatsko Primorje in Istro, vendar se je tu že občutil konkurenčni vpliv močnega oskrbnega središča srednjega nivoja v Puli. Središči v Pazinu in Požeju sta bili pomožni. Ostalih središč na srednjem nivoju je bilo 17. Območje je štelo 409.900 prebivalcev.

5. Gravitacijsko območje **Splita** (686.000 prebivalcev) je zajemalo Dalmacijo, vendar brez zadarskega in dubrovniškega vplivnega območja, ki sta težila k Zagrebu), labilno jugozahodno Bosno in zahodno Hercegovino. Oskrbna središča na srednjem nivoju so bila v Kninu, Livnu, Splitu in Šibeniku. Labilni subcenter Metković je bolj gravitiral k Mostarju. Oskrbnih središč na srednjem nivoju je bilo 16.

6. Gravitacijsko območje **Osijeka** se je kljub nekoliko periferni legi mesta razprostiralo v vsej vzhodni Slavoniji in je segalo še v Bosansko Posavino (440.000 prebivalcev). Pomembnejši središči na srednjem oskrbnem nivoju sta bili Vukovar in Vinkovci, pomožni pa Đakovo in Našice. Oskrbo na srednjem nivoju je opravljalo 10 centrov.

7. Gravitacijsko območje **Banja Luke** je sodilo s 711.000 prebivalci med največja na 5. hierarhični stopnji. Kljub slabši opremljenosti mesta, je nanj gravitirala vsa severozahodna Bosna, le v Baniji in Pounju se je uveljavil vpliv Zagreba. Na mezogravitacijski ravni sta se izoblikovala močnejša centra v Bihaću in Prijedoru in pet šibkejših. Oskrbo na temeljni spodnji ravni je opravljalo 17 centrov. V celoti je to območje ustvarjalo vtis o neizgrajenosti omrežja centralnih naselij in njihovih gravitacijskih območij.

8. Gravitacijsko območje **Sarajeva** je sodilo z 1.816.000 prebivalci med največja. Zaledje je bilo gosto obljudeno bosansko osredje in jugovzhodna Bosna, vendar se je vpliv čutil še daleč na sever, v vsej dolini reke Bosne. Zaradi slabše gospodarske razvitosti vplivnega območja Sarajevo, podobno kot Banja Luka, še ni izkoristilo vseh možnosti. Oskrbo na srednji ravni so opravljali centri Derventa, Doboj, Goražde, Foča, Sarajevo, Travnik in Zenica in 4 subcentri. Industrializacija in nove prometne zveze so vnesli v staro strukturo mnoge premike (Travnik—Zenica, Derventa—Doboj, Foča—Goražde). Središč na spodnji oskrbni ravni je bilo 28.

9. Gravitacijsko območje **Tuzle** (550.000 prebivalcev) je zajemalo severovzhodni del Bosne (brez Semberije, ki je težila k Beogradu). Bilo je šele v nastajanju in dokaj nekonherentno. Oskrbo na srednjem nivoju sta opravljala poleg Tuzle Brčko in Zvornik in trije subcentri, oskrbo na spodnjem nivoju pa 13 središč.

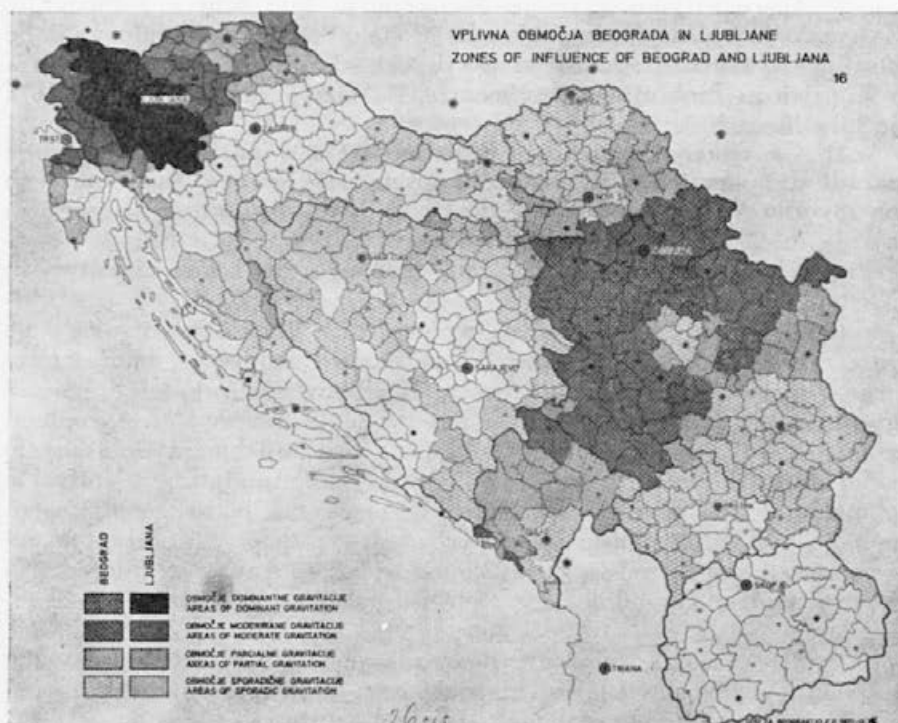
10. Gravitacijsko območje **Mostarja** je bilo šele v formiranju. Zajemalo je večino Hercegovine in je štelo 340.000 prebivalcev. Slabo oblikovano omrežje srednjega oskrbnega nivoja je imelo dva centra v Konjicu in Trebinju in 3 subcentre. Na mikrogravitacijskem nivoju je bilo 16 središč.

11. Gravitacijsko območje **Subotice** (335.000 prebivalcev) je bilo zaradi državne meje in rastoče konkurence Novega Sada omejeno na severno Vojvodino. Sestavljalo ga je 5 šibkejših središč srednjega nivoja in 11 središč spodnjega oskrbnega nivoja. Najmočnejši mezogavitacijski center je bil Sombor, ki pa je nihal med Subotico in Novim Sadom.

12. Gravitacijsko območje **Novega Sada** (941.000 prebivalcev) se je z rastočo vlogo mesta razširilo na škodo Subotice in deloma Beograda. Mesto je obvladovalo osrčje Bačke in severni del Srema. V gravitacijsko labilnem severnem Banatu se je njegov vpliv prepletal z beograjskim, vendar je pričakovati, da se bo tu kmalu izoblikovalo novo oskrbno središče zgornjega nivoja v Zrenjaninu. Na vplivnem območju so bili poleg Novega Sada 3 mezogavitacijski subcentri, medtem ko smo ekvivalentni vplivni območji Kikinde in Zrenjanina pogojno šteli sem. Središč na mikrogravitacijski ravni je bilo 24. Na vsem ozemlju Vojvodine se je občutil močan indirektni vpliv Beograda.

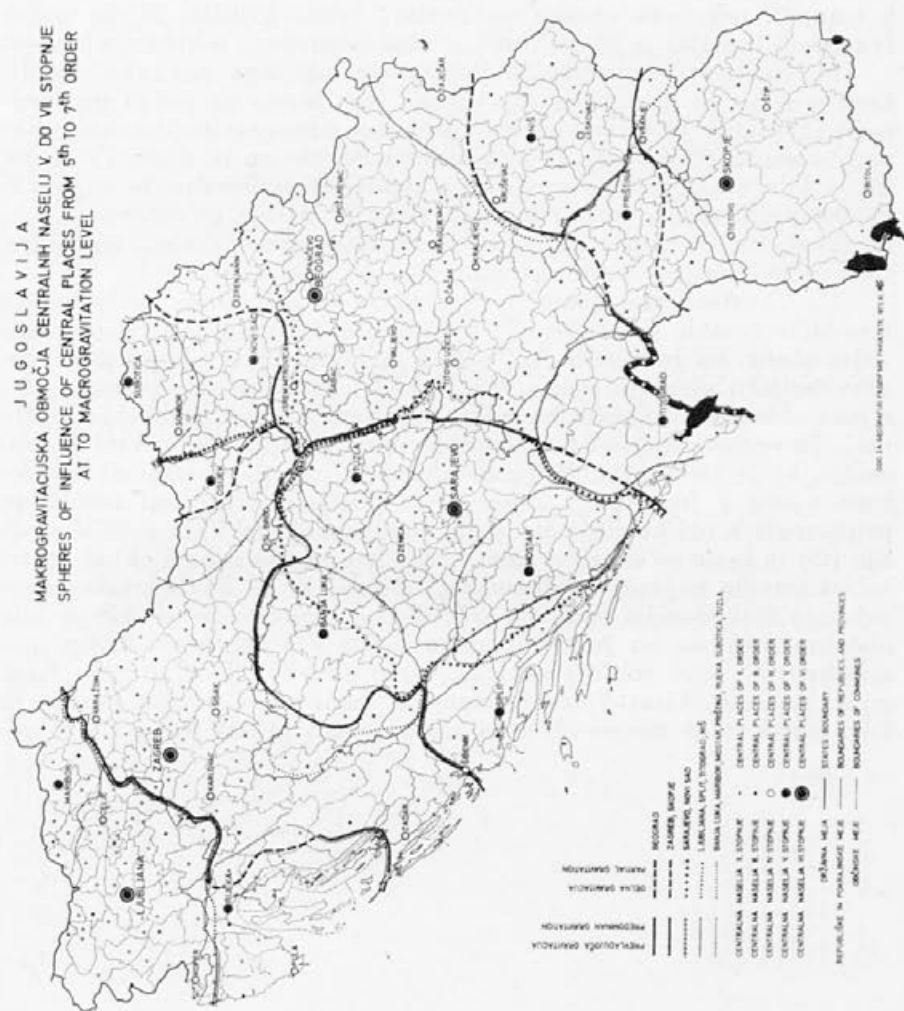
13. Gravitacijsko območje **Beograda** je bilo s 4.929.000 prebivalci največje v Jugoslaviji. Kot makrocenter je Beograd indirektno obvladoval vso vzhodno polovico države: Srbijo, Kosovo, Črno goro, sporadični vpliv pa se je občutil še v Vojvodini, deloma v Makedoniji in je segal še daleč na zahod v Bosno. Do tega položaja se je Beograd dokopal kot, dolgo časa, edino večje mesto na vzhodu, zaradi centralistične politike stare Srbije in predvojne Jugoslavije in kot državna prestolnica. Direktno gravitacijsko območje je zajemalo Srem, Južni Banat, Šumadijo, Pomoravje, Sandžak in Podunavje.

Makrogravitacijsko območje je sestavljalo 37 središč srednje oskrbne ravni. Med njimi je bilo poleg Beograda 17 centrov vodilnega pomena (Arandelovac, Čačak, Kragujevac, Kraljevo, Loznica, Novi Pazar, Pančevo, Paračin, Požarevac, Smederevo, Smederevska Palanka, Sremska Mitrovica, Svetozarevo, Sabac, Titovo Užice, Valjevo in Vršac). Med temi središči je izkazoval Kragujevac največjo samostojnost in imel vse možnosti, da preraste v centralno naselje V. stopnje z možnostjo oskrbe na najvišji ravni. V Pomoravju je prišlo zaradi bližine mest do konkurenčnega boja in policentričnih vplivnih območij. Središča v Sandžaku so bila vsa po vrsti prešibka, čeprav bi to obsežno ozemlje potrebovalo ustrezen center. K Beogradu je težila tudi Mačva in sosednja Semberija s centrom v Bijeljini, pretežni del sicer labilnega Srema (s centrom v Sremski Mitrovici in 3 subcentri) in južni Banat s središčem v Pančevu in Vršču. Oskrbo na osnovni ravni je opravljalo 62 središč.

14. Gravitacijsko območje Niša je obsegalo jugovzhodne in vzhodne pokrajine ožje Srbije, vendar je vranjsko gravitacijsko območje že gravitiralo k Skopju, medtem ko je labilno mezogravitacijsko območje okoli Kruševca nihalo med Beogradom in Nišem. Celotna vplivna sfera je štela 1,195.000 prebivalcev. Oskrbo na srednji ravni so opravljali poleg Niša mesta Bor, Kruševac, Leskovac, Pirot, Prokuplje,

JUGOSLAVIJA
MAKROGRMATACJSKA OBMOČJA CENTRALNIH NASELJI V DO VII STOPNJE
SPHERES OF INFLUENCE OF CENTRAL PLACES FROM 5th TO 7th ORDER
AT TO MACROGRAVITATION LEVEL

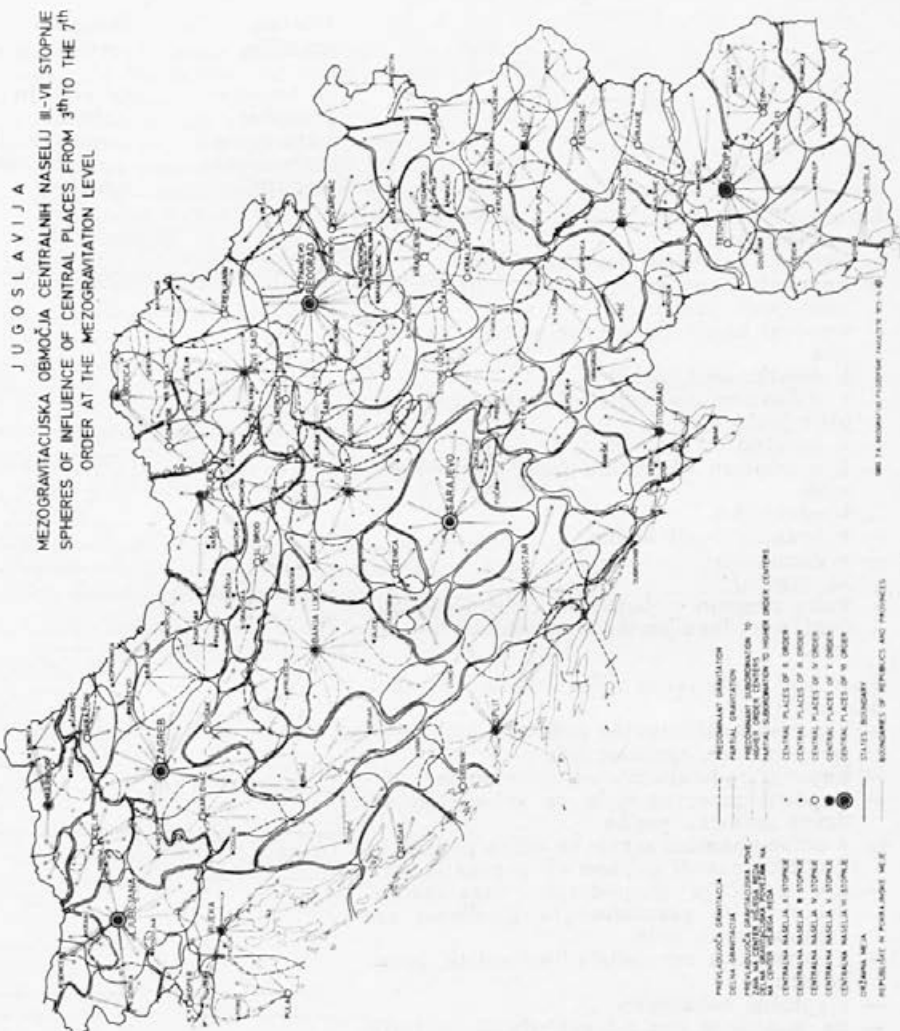
ISSN 0013-798X/79/0004-0039-06

Zaječar in 9 slabše opremljenih pomožnih centrov. Na mikrogravitacijskem nivoju je oskrbovalo podeželje 28 središč.

15. Gravitacijsko območje **Titograda**, ki je obsegalo večino Črne gore, je bilo močno pod vplivom Beograda. Titograd je bil kljub funkciji republiške prestolnice nezadostno opremljen s storitvenimi dejavnostmi, hkrati je bilo mesto premajhno in zaledje populacijsko šibko (310.000 prebivalcev). Zaradi goratega reliefa se je izoblikovalo 9 manjših oskrbnih središč na srednji ravni (Nikšić, Bijelo polje, Ivangrad, Plevlja) in 20 oskrbnih središč osnovnega oskrbnega nivoja.

16. Gravitacijsko območje **Prištine** je mlajšega postanka. Izoblikovalo se je ob novi upravni funkciji tega mesta na račun predvojnega skopskega in beograjskega vpliva ter mezogravitacijskega vplivnega območja Đakovice, Peći, Kosovske Mitrovice in zlasti Prizrena, ki so bila tradicionalna središča v pokrajini. Območje je zajemalo 890.000 prebivalcev, vendar je imelo samo 19 središč na osnovni oskrbni ravni, kar je dober indikator gospodarske nerazvitosti, nizke potrošnje in neizgrajenosti omrežja centralnih naselij.

17. Gravitacijsko območje **Skopja** je z nastankom makedonske republike postalo pomembnejše in trdnejše, izgubilo pa je svoj predvojni obseg, ko je segalo do Prištine in Leskovca. V skopsko makrogravitacijsko sfero je sodila vsa Makedonija, vranjsko mezogravitacijsko območje in kačaniška mikroregija na Kosovu. Indirektni vpliv pa je še vedno segal daleč v Metohijo in na južno Kosovo. Vplivno območje, ki je štelo 2,111.000 prebivalcev, je bilo po obsežnosti na tretjem mestu v Jugoslaviji. Poselitev z velikimi strnjenimi naselji je pripomogla k oblikovanju izrazitih, vendar maloštevilnih središč srednje (18) in osnovne oskrbne ravni (29). Med mezogravitacijskimi centri je izkazovala največjo avtonomnost Bitola, ki je obvladovala jugozahodno Makedonijo. Podobno središče na jugovzhodu — Štip je bilo občutno prešibko in je svojo vlogo delilo s 3 subcentri. Drugi pomembnejši centri srednje oskrbne ravni so bili Ohrid, Prilep, Strumica, Kavadar, Titov Veles, Kumanovo, Tetovo in Gostivar. Poslednja štiri mesta so že močno občutila konkurenčni pritisk Skopja.

Priloga: V P R A Š A L N I K

Socialistična republika Občina

Matični okoliš Sedež matičnega okoliša

	Glavno središče	Stransko središče
	(v naselju pretežno kupujete ali uporabljate storitve)	(v naselju občasno kupujete ali uporabljate storitve)
Kam hodijo občani iz vašega matičnega okoliša običajno:		
— kupovat perilo in blago za obleke
— kupovat gospodinjske stroje (npr. štedilnike, peči, grelce itd.)
— kupovat kmetijsko orodje, semena in gnojila
— k damskemu frizerju
— v delavnico za popravilo radioaparotov ali televizorjev
— v lekarno
— k splošnemu zdravniku (npr. po prvo pomoč)
— k odvetniku
— v hranilnico ali banko
— v gimnazijo
— na semenj
— kako pogosto v poprečju obiskujejo občani navedena središča na mesec ali na leto.
Kam hodijo občani iz vašega matičnega okoliša običajno:		
— kupovat kvalitetnejše pohištvo (pohištvene garniture, spalnice itd.)
— kupovat radioaparate ali televizorje
— kupovat rezervne dele za avtomobile in druga motorna vozila
— v avtomehanični servis za večja popravila
— k optiku zaradi nakupa ali popravila očal
— kje naročajo gospodarske organizacije projekte za pomembnejša gradbena ali arhitektonska dela
— k zdravniku specialistu (internistu, ginekologu)
— v splošno bolnišnico
— na šolanje v eno od naslednjih srednjih strokovnih šol: tehniško, ekonomsko ali kmetijsko
— v gledališče (poklicno ali amatersko, ki ima redne predstave večkrat na mesec v stalni dvorani)
— kako pogosto v poprečju obiskujejo občani vašega matičnega okoliša navedena središča na mesec ali leto.

	Glavno središče	Stransko središče
	(v naselju pretežno kupujete ali uporabljate storitve)	(v naselju občasno kupujete ali uporabljate storitve)
Kam hodijo občani vašega matičnega okoliša:		
— po darila za posebne prilike (nakit, darila za svatbo):
— kje nabavljajo obrtniki (npr. čevljarji, instalaterji) reprodukcijski material
— kje je potovalna agencija, ki jo uporabljate za organizacijo daljših potovanj
— na šolanje v višjo šolo (npr. pedagoška akademija)
— na univerzo ali visoko šolo
— na kliniko (urologija, ortopedija).
Katere časopise običajno berejo v vašem okolišu:		
— splošno-informativne dnevnike (npr. Politika, Oslobođenje, Vjesnik, Delo)
— splošno-informativne dnevnike ali tednike regionalnega značaja.
Kam nosijo običajno kmetje vašega okoliša svoje pridelke (povrtnino, sadje, perutnino) na trg.
Katero bližnje središče je dostopno z rednimi avtobusnimi ali železniškimi zvezami vsak dan in to dopoldne, popoldne in zvečer.
Katero bližnje središče velja pri prebivalcih vašega matičnega okoliša kot:		
— mesto
— trg
Opombe in dodatne obrazložitve

Literatura — Bibliography

1. Vrišer I., Centralna naselja v Jugoslaviji, *Ekonomska revija*, 1968, p. 395—430.
2. Kokole V., Centralni kraji v SR Sloveniji, *Geografski zbornik*, 13, 1971, p. 5—135.
3. Bobek H., Aspekten der zentralörtlichen Gliederung Österreichs, *Berichte zur Raumforschung und Raumordnung*, X, 2, 1966, p. 114—130.
4. Chabot G., Les zones d'influence des grandes villes françaises. *Mémoires et Documents du Centre de Documentation Cartographique et Géographique*, 1961, T. VIII.
5. Plešič S., Geografska regionalizacija Jugoslavije, *Geografski vestnik*, XXXIII, 1961, p. 3—24.
6. Meynen E., Klöpffer R., Körber J., Rheinland-Pfalz in seiner Gliederung nach zentralörtlichen Bereichen, *Forschungen zur deutschen Landeskunde*, Bd. 100.
7. Palomäki U., The Functional Centers and Areas of South Bothnia, *Fenia*, 28, 1964, p. 1—235.
8. Tuominen O., Das Einflussgebiet der Stadt Turku im System der Einflussgebiete SW Finnlands, *Fenia*, 71, 1949, p. 1—138.
9. Savić O., Uticajne sfere gradova u dolini Velike Morave, *Geografski institut, Zbornik radova SAN, Posebna izdanja* 7, 1955.
10. Ilić J. J., Karakteristike funkcionalnih odnosa između grada i okoline sa posebnim osvrtom na SR Srbiju, *Stanovništvo*, juli—decembar, 1970, p. 167—189.
11. Žuljić S., Zagreb i okolica, *Geografski glasnik*, 26, 27, 1964, p. 39—144, 1965, p. 41—42.
12. Meinke D., Gravitations- und Potentialmodelle, *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung*, I, 1970, p. 1048—1059.
13. Reilly W. J., *The Law of Retail Gravitation*, 1931.
14. Berry B. J. L., *Geography of Market Centers and Retail Distribution*, 1967.
15. Christaller W., Die Hierarchie der Städte, *Symposium in Urban Geography*, Lund, 1960, *Lund Studies in Geography, Ser. B, Human Geography*, 24, 1962, p. 3—13.